

BRUNSTBEFORDRENDE MIDLER

I ÆLDRE TID

I de fleste danske tørve- og hedemoser finder man ved højsommertid en lille sirlig vækst med små hvide blomster i en kvast og roset-tillede blade med lang stilk og en kredsrund plade tæt besat med røde, kirtelbærende hår.

Det er soldug (*Drosera*), som tilhører en af vore tre hjemlige insektædende planteslægter. Efterhånden som de botanisk knæsatte navne spredes fra skoler og seminarier, forsvinder mange af vore gamle smukke og interessante blomsternavne; men endnu kan man høre ældre folk i Sønderjylland kalde den *yssengræjs*. Ingen er dog længere i stand til at forklare, hvad der egentlig menes med denne betegnelse; den praksis, som planten engang tjente, er nemlig forlængst gået i glemmebogen.

Når det drejer sig om at tyde den oprindelige mening i et nu uforståeligt ord, tyer sprogforskerne ofte til komparative studier – og det viser sig også at gøre god nytte i dette tilfælde. Rundt omkring i Europa er vor plante nemlig blevet tillagt en mængde folkelige navne, som klart viser, at det danske navn *yssengræs* må have forbindelse med en anvendelse som brunstbefordrende middel, til at gøre en ko *yssen*, *øvsen* – tyregal. I Holland er den nemlig blevet kaldt "løbeurt" (*loopigkeruid*), i Tyskland (Mecklenburg "tyreurt" *Bullenkruut*), østlige Friesland *Spöölkeruud* (spölen = være brunstig) og i Frankrig *taurelière* (taure = kvie); englænderne kalder den bl.a. "lysturt"

(*lustworth*) fordi får og andet kvæg blot de smager på den får lystførmelser..., og i Rusland, ja helt oppe i Finmarken træffer vi navne som "elskegræs" (*ljubimaja trawa*), "brunstgræs" (*kiimaheinä*) og "begærgræs" (*himoheinä*), der jo ikke kan misforstås.

På lignende måde kan påvises, at flere andre planter engang blev brugt på denne måde i den folkelige veterinærmedicin, selvom der ikke foreligger litterære vidnesbyrd derom. Det gælder således vortemælk, gøgeurt, vibefedt og mosebølle samt endnu et par planter, hvis navnetydning synes mere problematisk.

Der er dog næppe i noget tilfælde tale om en anvendelse som afrodisiakum på grundlag af rent praktiske erfaringer; snarere har almuens fantasi beskæftiget sig med disse planters særlige udseende og har fundet lighed med dyrenes kønsorganer. Ud fra en i ældre tid velkendt antagelse, at Gud under skabelsen gav de enkelte planter en form, der hentydede til deres specielle medicinske anvendelse (signaturlæren), måtte de nævnte vækster altså kunne bruges som brunstbefordrende middel. For de to insektædende planters vedkommende er bladene således dækket af en sperma-lignende slim; de øvrige planter har frugter eller rødder, der mere eller mindre ligner tyrens pung.

Allerede den romerske forfatter Plinius (23–79 e.Kr.) nævner, at vortemælkplanten besidder erotisk stimulerende egenskaber, og

det slesvig-holstenske navn "tyreurt" (*Bullenkruut*) skyldes da også, at man gav ungvæg den at æde for at øge dets kønsdrift. Gøgeurten (*Orchis*) har, som slægtsnavnet antyder, en testikeldannet, todelt rodknold og blev derfor i folkemunde velsignet med en rigdom af anstødelige navne, for det meste bygget over motivet penis sacerdotis. Også den har såvel i udlandet som herhjemme været flittigt brugt som afrodisiakum både for husdyr og mennesker. Adskillige ældre folk kan berette om, hvordan de som børn blev sendt ud i moserne for at grave gøgeurtens knolde op, der siden blev finsnittet og lagt på foderet til den ko, der ikke ville blive tyregal. På Færøerne kogte bonden forhen gøgeurtnolde i vand og lod den træge tyr drikke deraf. Også blandt slaverne er denne praksis velkendt; vil en ko ikke blive brunstig, blander litauerne sydøst for Memel en orchisart i foderet; zigeunerne hælder lønligt pulveriseret gøgeurtrod i "kolde" kvinders mad for at stimulere dem ad veneram, og hos gæstgivere i Turkestan sælges et lignende pulver til mandlige gæster, der tager det ind med kaffe og tror, at de dermed styrker deres potens. Sproglige minder herom har vi i de islandske navne *elskugras* og *gradrot* (grad = begær), det norske yksnegras (Hadeland) og finsk "brunstræs" (*kiimabeinä*).

Plantenavnet bølge til moseplanten *Vaccinium uliginosum*, som sprogforskerne hidtil har gættet på, at grundbetydningen kunne være "runde, svulmende bær" – kan ifølge de af den norske professor Rolf Nordhagen anstillede komparative undersøgelser jævnføres med svensk *böl*, engelsk *bull* og nedertysk *bulle*, der alle betyder "tyr", og samstemmende hermed hedder planten i tyske dialekter *bullbeeren*, *bullgraven* o.a., på engelsk *bullberrier* og svensk *böljon*. Tydeligst træder forholdet måske frem i det schweiziske navn *Munibeeren*, hvis første led betyder avlstyr. De seksuelle ideassociationer, som nævnte navne er udsprunget af under betragtning

af mose-bølles cylinder- eller pæredannede, indvendig slimede bær, går utvivlsomt tilbage til en hedensk tid, da de phalliske symboler spillede en stor rolle i den nordeuropæiske frugtbarhedskultus.

Et par andre tidtil gådefulde plantenavne må nævnes i denne forbindelse: Kodriver eller (på Fyn) øksendriver (*Primula*) og øksendrøj om padderokke (*Equisetum*), noteret på Als.

Hvad navnet kodriver angår, har planteforskeren Johan Lange opstillet den hypotese, at det er en forstærkelsesform af det ældre "kopatter", og at man med begge navne har villet sammenligne blomsterstanden med noget fra koen nedhængende, – patter eller savl. Til støtte herfor anføres det gængse engelske navn *cowslip* (af angelsaksisk *cuslyppe*) og de tyske *Rotzlocken* og *Schnuderschägneli*, indeholdende gloser som betyder ekskrementer, snot, noget klæbrigt, der flyder (drypper) fra koen. Et sådant slimet sekret flyder netop ofte fra løbelystne køer. Kodriver-navnet er dog så gammelt, at dets betydning var ukendt for vore tidligste forfattere. Alligevel er der en påfaldende lighed mellem præfix'et i et østjysk primula-navn, åvsendriwling (meddelt til Jensen-Tusch af seminarielærer V. Bertelsen, Lyngby) og de jyske dialektale adjektiver *åwsen*, *øwsen*, *ywsen* – tyregal, jnf. det fynske *Primula*-navn øksendriver, der har en umiskendelig lighed med det alsiske øksendrøj om padderokken. Denne plante gror på fugtige steder og har foruden stive, grene og sterile skud tillige nogle oprette frugtskud med et tendannet sporehus foroven, der med lidt god Vilje (som almuen aldrig savnede) kan minde om en phallos og som da også har givet anledning til nogle uanstændige folkenavne. At præfix'et "øksen-" i hvert fald i dette tilfælde må have forbindelse med *yssen*, *oksen*, tyregal, fremgår ikke alene af en notits i *Oeconomisk Journal* 1757, der siger, at man forhen kastede tørre padderokker på et fyrfad og lod parringstræge

Herba paralyfis. Schlüßelblümen.

Gullviva (*Primula veris*), ur *Christian Egenolff, Herbarum, arbum, fruticum, frumentorum ac leguminem, Frankfurt, 1546.*

tyre indsyge røgen, men også af det tydelige navn heste-koras, i Nordvestsjælland, og som lader formode, at midlet også har været brugt til heste. I et islandsk navn *goibeytill* betyder suffix'et simpelthen phallos, medens goi

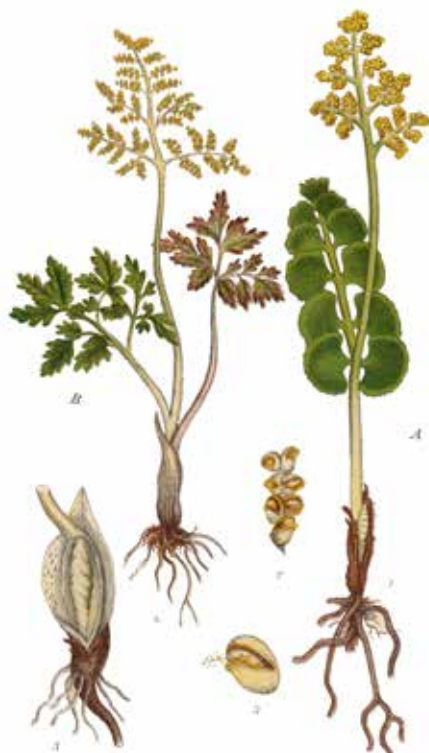
formentlig er det samme som gjø, en overnaturlig og kvindelig frugtbarhedsvætte.

Af andre brunstbefordrende midler, som endnu brugtes i vore bedsteforældres tid, kan eksempelvis nævnes afkog af kalmusrod,

skræppefrø, guldblomme eller ”volverlej”, hørfrø, surdejg, honning i sødmælk eller et ølafkog af hjortespring – en trøffelsvamp (*Elaphomyces*), der kan have nogen lighed med hannens genitalia og sagtens netop af den grund er blevet brugt som afrodisiakum i store dele af Europa og den dag i dag forhandles til husdyrbrug på norske apoteker. Fremdeles lagde man et stykke ingefær i koens skede, en hel rugkærne af et bagt brød i øret og en levende ”Peder Okse-frø” i halsen på koen. Det mest almindelige var dog vist at give en ko, der ikke ville blive tyreagal, et nyspiret havreneg – helst skulle det være et juleneg. Eller man brankede havreneget ved ovnen, hvorefter det skulle få en særlig indvirkning på dyret. I egnen omkring Rhinen indgiver man uvillige køer forskellige stenurt-arter (der har slimfyldte blade!) og i Bayern og Schweiz indgives køerne månerude (*Botrychium*), – her er det sikkert atter bregnens særlige form med et aflangt, todelt blad på midten af et skaft med store sporehuse i spidsen, der har bidraget til brugen som seksuel stimulan.

Ejendommeligt nok er det kun meget få brunstmidler, som er blevet indgivet hopper og hingste. I den Thott'ske samling lægeråd fra 1600-tallet nævnes: *Vil Haars iche haffue hest, da tag Tyre Kjød, Krommen aff nye Brød och Hørfrø, stød det tilsammen och forbland i Løbe och giff Horset fastendes – ind at forterre. Da skal hun strax vil haffue hest, Blifuer och met det samme strax i foel.* Et par pægle honning i en uvillig hoppe var også probat, påstod de gamle.

At så mange vidt forskellige brunstmidler er blevet ”opfundet”, er egentlig ikke så underligt. For det primitive husdyrbrug betød det meget, at flokken formerede sig. Manglende anatomiske kundskaber, datidens trang til at

Låspråken (Botrychium spp.), ur C. A. M. Lindman, Nordens flora, 1917.

fordybe sig i mystiske spekulationer fremfor at anstille eksakte undersøgelser, husdyrenes nedsatte avlsevne som følge af indavl i de isolerede bygder – alt dette førte naturligt til, at folk greb til alle tænkelige midler for at stimulere husdyrenes kønsdrift og sikre befrugtningen. Da frugtbarhedsprocenten næppe har oversteget 50, siger det sig selv, at når drægtighed endelig indtraf, kunne det blive sat i forbindelse med allehånde overnaturlige væsener, varsler og forholdsregler.